

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КОЛОМІНСЬКІ ЧИТАННЯ

*Матеріали Першого Міжнародного наукового форуму,
присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора
Наума Львовича Коломінського
м. Київ, МАУП, 28 березня 2007 р.*

Київ 2007

ББК 88.5я43
К61

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Коломінська І. А., канд. пед. наук, доц. — заступник головного редактора
Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Коломінські читання: Матеріали Першого Міжнар. наук. форуму,
К61 присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського, м. Київ,
МАУП, 28 берез. 2007 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. —
К.: МАУП, 2007. — 372 с. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-824-9

У пропонованому збірнику публікуються статті науковців, в яких досліджується широке коло проблем соціальної психології, психології управління та організаційної психології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ББК 88.5я43

ISBN 978-966-608-824-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

Сингаївська І. В. Психологічні резерви вдосконалення управлінської діяльності в освіті (до розвитку ідей Н. Л. Коломінського)113	Штомпель Г. О. Стиль координування й чинники професійного зростання педагога в системі післядипломної освіти174
Винославська О. В. Соціально-психологічний клімат кафедри вищого технічного навчального закладу118	Федосова А. Л. Роль социально-психологического тренинга в преодолении коммуникативных барьеров в организации182
Суська О. О. Психологічні детермінанти впливу інформаційного простору на формування молодої особистості126	Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків193
Москальова А. С. Про роль психологічної культури у розвитку особистості керівника закладу освіти135	Ясінська Н. В. Особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів у процесі професійної підготовки199
Соловієнко В. О. Психологічні основи структурного підходу до моделювання управлінської діяльності керівника140	Москальов М. В. Про необхідність підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації205
Філь О. А. Розвиток конкурентоспроможності управлінської команди бізнес-організації144	Бахов І. С. Психологічні особливості розвитку мнемічної діяльності студентів у процесі навчання англійської мови209
Мілютіна К. Л. Сучасне психолого-організаційне консультування з проблем професійної адаптації149	Брюховецька О. В. Особливості стилів управління керівників загальноосвітніх навчальних закладів217
Хомич Г. О. Психологічні особливості впливу депривуючої ситуації на особистість підлітка153	Прасол Д. В. Місце прогнозування у структурі діяльності менеджера освіти222
Пасічняк Р. Ф. Соціально-психологічні особливості становлення професійної ідентичності фахівця157	Король О. Ф. Соціально-психологічний аналіз професійної системи цінностей співробітників (на прикладі організацій промислової сфери і державних установ)226
Мельничук О. Б. Особливості професійного виховання студентів-психологів162	Шопша О. Л. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі театру як проблема психологічної теорії та практики234
Сидоренко Т. В. Соціально-психологічні основи інноваційної спрямованості виконання управлінських функцій менеджера освіти167	Пенські В. М. Становлення моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці (на матеріалах крос-культурного дослідження)240

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАПОБІГАННЯ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Коломінські читання — I, 2007, 193–198

Інформаційна мережа Інтернет надає сьогодні великі можливості для діяльності та самовираження людини, які не можуть бути реалізовані в реальній дійсності. Водночас у певної категорії користувачів оперування її ресурсами забирає все більше і більше часу і стає настільки домінуючим, що згодом у них знижується здатність до контролю над власною активністю у віртуальному просторі, виникає ціла низка особистих і соціальних негараздів, з'являються труднощі у комунікативній і професійній сферах, виникає соціальна дезадаптація. Такий вид психологічної залежності від віртуального інформаційного середовища отримав назву “інтернет-залежність” (“Internet Addiction Disorder” за Д. Н. Гринфільдом).

Цьому питанню присвячено чимало сучасних наукових праць, де звертається увага на небезпеку надмірного користування мережею Інтернет (О. М. Арестова, Ю. Д. Бабаєва, К. В. Боярова, О. Є. Войскунський, А. І. Гольдберг, О. Є. Жичкіна, М. С. Іванов, О. В. Смилова, Н. В. Чудова, К. С. Янг). Вивчені особливості психічних станів користувача комп'ютера (І. Г. Белавіна, Дж. Грохол, О. Ю. Дроздов, Т. Ю. Мітельов, Л. В. Подригало, І. В. Тютюнник). Проаналізовані проблеми інтернет-

залежності як різновиду адиктивної поведінки (Б. Л. Браун, В. А. Лоскутова, М. Холл, О. Ф. Шайдуліна, М. А. Шоттон). Психологічні наслідки зловживання комп'ютерною інформацією досліджували Л. П. Гур'єва, Е. О. Мулик, О. В. Шинкаренко, О. В. Якушина. Провідні зарубіжні дослідники (А. І. Гольдберг, Н. А. Спайра, К. С. Янг) взагалі відверто називають глобальну комп'ютеризацію приватного життя хворобою ХХІ століття.

Вивчення цієї проблеми викликало інтерес у вітчизняних учених (О. Ю. Дроздов, Т. В. Карабін, В. А. Лоскутова, Л. М. Юр'єва), проте вони не враховували той факт, що більшість користувачів Інтернету складають підлітки. Цілком зрозуміло, що підлітковий вік — найнебезпечніший період щодо формування інтернет-залежної поведінки (Дж. Рідчардсон). По-перше, для цього віку притаманне прагнення до пізнання всього нового, незвичайного (І. С. Кон), “почуття дорослості”, яке виявляється у гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої “моралі успіху” (Н. Ю. Максимова), бажання копіювати звички і способи поведінки старших, острах відстати від однолітків, здаватися в їхніх очах сміш-

ним (М. Ю. Кондратьєв, В. С. Мухіна). По-друге, вікові особливості підлітків характеризуються негативізом як крайнім проявом реакції емансипації (А. Є. Лічко).

Основну причину, яка занурює молодшу людину у світ віртуальних подій, зарубіжні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М. Джуммер), тобто дитина стає закритою ("closed child" за П. Мортлі) для відвертого спілкування з однолітками і втрачає емоційний контакт з батьками або педагогами, які на цьому етапі відіграють основну роль у соціально-психологічному становленні особистості (С. І. Іванов). Зазначимо, що дорослі не завжди розуміють важливість щирого, відвертого взаємопорозуміння з дитиною і не відчують серйозної загрози від віртуальної комунікації (Ф. Астанцині), коли Інтернет стає повним замісником інтимно-особистісного спілкування (О. Л. Пережогін). У вітчизняній науковій літературі феномен інтернет-залежності також розглядався з позицій вікових особливостей, але здебільшого у соціальному (Е. П. Белінська) або медико-психологічному (Т. Ю. Больбот) аспектах.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня теоретична, методична і практична розробленість зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження — виявити психологічні особливості прояву і чинники виникнення інтернет-залежної поведінки (ІЗП) у підлітковому віці та розробити програму запобігання цього виду адикції.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали фундаментальні положення культурно-історичної теорії розвитку психіки (Л. С. Виготський), основні положення вікової психології про закономірності форму-

вання особистості, про структуру особистості та її взаємозв'язок з діяльністю (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн). Використано принцип системного підходу в психології (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. А. Семиченко, О. В. Скрипченко та ін.), загальнопсихологічні принципи формування особистості у підлітковому віці (Л. І. Божович, З. С. Карпенко, І. С. Кон, І. Ю. Кулагіна, Л. Ф. Обухова, Ю. О. Приходько, Д. І. Фельдштейн). Прийняті до уваги концептуальні положення щодо сутності феномена залежності (Ц. П. Короленко, С. О. Куліков, Є. В. Мельник, В. Д. Менделевич, К. В. Сельченко), результати дослідження природи особистісних відхилень і проблеми попередження адиктивної поведінки підлітків (О. І. Бондарчук, Н. Є. Завацька, Н. Л. Коломінський, С. А. Кулаков, І. П. Лисенко, А. Є. Лічко, Н. Ю. Максимова, Т. С. Яценко), соціально-психологічних особливостей діяльності та комунікації у віртуальному середовищі мережі Інтернет (О. М. Арестова, Ю. Д. Бабаєва, Л. М. Бабанін, О. Є. Войскунський, А. І. Гольдберг, О. Є. Жичкіна, О. В. Смилова, Дж. Сулер, Н. В. Чудова, Л. М. Юр'єва, К. С. Янг).

На основі теоретичного узагальнення проблеми виокремлено і проаналізовано два взаємопов'язаних напрями, в межах яких вивчається інтернет-залежність: медичний (Т. Ю. Больбот, А. І. Гольдберг, Дж. Парсонс, А. Холл, М. А. Шоттон) і психологічний (К. В. Боярова, О. Є. Войскунський, В. А. Лоскутова, Н. В. Чудова, К. С. Янг). Кожен напрям проаналізовано з точки зору теоретичних і практичних здобутків та обмежень. У межах нашого дослідження особливе значення надається вивченню інтернет-залежності як

психологічного явища. Водночас психологічний напрям передбачає цілу низку різноманітних підходів. Провідне місце серед них посідають біхевіоральний (специфічне надмірне використання Інтернету і генералізоване надмірне використання Інтернету — М. Гріфітс, П. Келлі, О. В. Смилова, С. Сурат,), когнітивний (надмірне засвоєння інформаційних технологій, аутогентичний досвід — Дж. Грохол, К. Мюррей, М. Чиксентміхайн) і діяльнісний підходи (інформаційне перевантаження, залежність від кібер-спілкування — Д. Н. Грінфільд, С. В. Девтерова, Ц. П. Короленко, І. Б. Кушніренко, М. Н. Орзак).

На підставі існуючих у літературі підходів було визначено зміст поняття “інтернет-залежність”. Підкреслено, що інтернет-залежність являє собою особистісну характеристику як сукупність когнітивних, емоційних і фізіологічних порушень, які виявляються у поведінці, вказуючи на те, що у індивіда відсутній контроль над застосуванням Інтернету, він не в змозі припинити цей процес, продовжує тривалий час перебувати у віртуально-інформаційному середовищі, незважаючи на негативні наслідки. Отже, можна говорити про інтернет-залежну поведінку як наслідок і водночас як об’єктивний показник інтернет-залежності особистості.

На основі аналізу літератури і власного теоретичного аналізу проблеми було виокремлено і систематизовано наступні критерії інтернет-залежності: домінантність; толерантність; компульсивність; синдром “відміни”; соціальна дезадаптація. Підкреслимо, що спроба систематизувати критерії збігається з точкою зору науковців щодо адиктивного характеру інтернет-залежної поведінки.

З аналізу літератури визначено основні фактори інтернет-залежної по-

ведінки, які поділяються на психологічні (безмежна можливість створювати нові образи власного “Я” та вербалізації уявлень і фантазій, порушення психофізіологічного стану, можлива загроза виникнення психічних розладів і суїцидальної поведінки — В. В. Зайцев, О. О. Сакбаєв, Дж. Сулер, О. Ф. Шайдуліна), соціально-психологічні (потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців та емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи і визнання; можливість відійти від реальності — К. В. Боярова, О. Є. Жичкіна, Т. В. Карабін, Е. О. Мулик) і соціальні (необхідність існування сучасної людини в інформаційно насиченому середовищі: агресивність подання інформації у ЗМІ, деформація системи норм, неадекватне оцінювання національних, культурних та історичних традицій, поява нових засобів впливу на свідомість, ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів, відсутність реально діючих соціальних програм психогігієни і психопрофілактики — О. Л. Болескіна, Г. В. Ложкін, Т. Ю. Мітельов).

На другому етапі дослідження проведено емпіричне вивчення індивідуально-психологічних і мікросоціальних чинників формування у підлітків інтернет-залежності. Було з’ясовано, що високий рівень інтернет-залежності у підлітковому віці корелює з такими індивідуально-психологічними особливостями:

- занижена самооцінка (68,8 % досліджуваних). В індивідуальних бесідах з цією категорією учнів з’ясовано, що бажання спілкуватися в мережі викликане у них невдоволеністю своїм соціальним статусом і характером стосунків з оточуючими

($p \leq 0,01$). На відміну від подібного роду контактів у реальному житті замісне спілкування в Інтернеті має більшу відкритість, конфіденційність, розмаїтість проблем для обговорення;

- високий рівень прояву суб'єктивного відчуття самотності (75,1 %). Цей факт, на нашу думку, можна пояснити тим, що у перехідний період відбувається активне відкриття свого внутрішнього світу. Разом з усвідомленням власної унікальності, неповторності приходить почуття самотності. “Я” у перехідному віці досить нестійке, нестабільне, а тому часто виникає відчуття внутрішньої порожнечі, яку потрібно чимось заповнити. Зростає потреба у спілкуванні, яка будується на суперечливому переплетінні двох потреб: уособлення (приватизації) та афіліації (потреби у включеності в якусь групу, де статус “бути на рівних” ще потрібно заслужити, що не завжди вдається у реальному житті);
- наявність симптомокомплексу алекситимії (57,2 %). Виявлена нами недостатність усвідомлення інтернет-залежними підлітками свого внутрішнього досвіду дає змогу припустити, що для них характерні труднощі в ідентифікації та опису своїх почуттів, нездатність до диференціації ($p \leq 0,01$);
- високий рівень прояву депресивного стану (43,5 %), що був, за нашими даними, ситуативно зумовленим ($p \leq 0,01$). Так, в одному випадку депресивна симптоматика передувала захопленню мережею Інтернет (підліток

не склав іспити по закінченні 9 класу), а в іншому випадку — була наслідком надмірного захоплення комп'ютерною діяльністю (витрата великої кількості грошей на комп'ютерні мережеві ігри). При цьому підлітки відзначали зниження свого настрою, появу песимістичних думок, “втрату відчуттів”, “втрату відчуття реальності”, поганий сон, шум у вухах, напруження очей;

- високий рівень схильності до психоактивних речовин, зокрема до зловживання алкоголем (55,1 %), наркотиками (54,2 %) або будь-якими іншими речовинами, що змінюють стан свідомості. Це підтверджує припущення про наявність поліадиктивних проявів (тут ідеться про хімічні адиктивні реалізації) в інтернет-залежних. Таким чином, інтернет-залежність формується в адиктивно-схильної особистості відповідно до динаміки, яка властива класичному адиктивному процесу або є новою адиктивною реалізацією у вже сформованого адикта;
- низький рівень сформованості організаторських (66,5 %) і комунікативних (75,4 %) здібностей. Спостерігається пряма залежність: що нижчий рівень розвитку комунікативних і організаційних здібностей, то вищий рівень інтернет-залежності формується у підлітків ($p \leq 0,01$);
- виражені акцентуації характеру (гіпертимна — 34,6 %, шизоїдна — 25,3 %, нестійка — 19,3 %);
- соціальна дезадаптація (58,1 %) як наслідок порушення взаємин підлітків із суспіль-

ством і різними соціальними групами тощо.

Щодо мікросоціальних чинників було встановлено, що високий рівень прояву інтернет-залежності у підлітків передусім пов'язаний з порушеннями їхньої міжособистісної взаємодії з батьками, вчителями, однолітками. З'ясовано, що підлітки занурюються у світ віртуальних подій через неможливість задоволення основних потреб молодшої людини у визнанні, повазі, любові з боку близького оточення (батьків, однолітків); заборону бажаного, перешкоди на шляху досягнення мети; образи, обман; невміння або небажання відповідати за свої слова, дії, вчинки у реальному житті тощо. Тому одна з пріоритетних потреб підліткового віку — потреба у спілкуванні — реалізується здебільше у всесвітньому інформаційному просторі, що й призводить до формування високого рівня залежності від Інтернету.

Таким чином, можна стверджувати, що виникнення інтернет-залежної поведінки підлітків зумовлюється сукупністю мікросоціальних чинників, які визначають психологічні особливості її прояву, тобто зовнішнім соціальним середовищем (особливо мікросередовищем), а також індивідуально-психологічними особливостями особистості підлітка, які зумовлюють його індивідуальне реагування на різні “життєві невдачі”.

У формуючому експерименті з'ясовувався вплив розробленої програми на зниження високого і середнього рівнів інтернет-залежності. Водночас експериментальна програма не передбачала якогось виокремлення підлітків з високим і середнім рівнем інтернет-залежності. Це було пов'язано з прагненням зберегти систему реальних комунікацій як важливу умову переорієнтації підлітків з переважаючого віртуального спілку-

вання на гармонійне поєднання його з реальним. Тому робота проводилася з класами, в яких були діти з усіма рівнями інтернет-залежності. Програмою було передбачено підвищення компетенції батьків, учителів, підлітків з проблеми подолання інтернет-залежності, розвиток особистісної сфери підлітків.

Результати проведеного дослідження дали змогу виокремити психологічні умови зниження високого рівня інтернет-залежної поведінки підлітків: осмислення та усвідомлення негативних наслідків залежності від мережі Інтернет; сприяння адекватному оцінюванню власного “Я”; оволодіння навичками спілкування; актуалізація потреб у виборі ціннісних орієнтирів, спрямованих на особистісне зростання; саморегуляція емоційних станів; зменшення афективних реакцій за рахунок навичок самоконтролю та об'єктивного оцінювання ситуації; оволодіння прийомами самопізнання.

Порівняльний аналіз результатів діагностичних зрізів — до і після формуючого експерименту в експериментальній та контрольній групах — дав можливість виявити статистично значущі відмінності у рівнях інтернет-залежної поведінки підлітків ($p < 0,01$, за критерієм “хі-квадрат”).

Встановлено, що в експериментальній групі в результаті формуючого експерименту відбулися такі позитивні зміни стосовно рівнів інтернет-залежної поведінки підлітків: значно зменшилась кількість підлітків, які мали високий рівень інтернет-залежності; дещо збільшилась кількість підлітків, які мали середній рівень залежності від мережі Інтернет, і значно збільшилась кількість підлітків із низьким рівнем інтернет-залежності. Збільшення частки середнього рівня відбулося за ра-

хунок тих підлітків, хто мав високий рівень, а частка низького рівня поповнилася тими, хто до експерименту мав середній рівень інтернет-залежної поведінки. У контрольній групі також відбулися деякі зміни рівнів інтернет-залежності, але вони не є статистично значущими.

Загалом можна зробити висновок, що запропонована програма запобігання залежності підлітків від мережі Інтернет, яка впроваджувалася в експериментальній групі, реально сприяла зниженню інтернет-залежної поведінки підлітків.

Проведене дослідження відкриває перспективи подальшої розробки і вивчення проблеми запобігання інтернет-залежності підлітків. Перспективними надалі можуть вважатись дослідження наступних актуальних проблем: гендерно-вікові аспекти інтернет-залежної поведінки особистості; вплив ЗМІ і комп'ютерних ігор на формування адиктивної поведінки підлітків; дослідження особливостей інтернет-залежної поведінки в різних вікових групах; удосконалення діяльності психологічної служби в освіті щодо попередження та корекції інтернет-залежної поведінки.

Література

1. Белинская В. А. Ребенок и компьютер: психологические реалии виртуального мира // Школьный психолог. — 1999. — № 3. — С. 10.
2. Ботьбот Т. Ю. Фактори ризику розвитку комп'ютерної залежності в осіб молодого віку // Укр. вісн. психоневрології. — 2004. — Т. 12, вип. 4. — С. 75–80.
3. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2006. — 88 с.
4. Вакуліч Т. М. Психологічні особливості поведінки підлітків у мережі Інтернет // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — Т. 8, вип. 2. — К., 2006. — С. 41–47.
5. Asstantini F. Apporti causali nell'incidenza del cinema, della televisione sulla e internet delinquenza minorile // Med. Soc. Psychol. (Torino). — 2004. — V. 24, № 4. — P. 266–269.
6. Jumner M. The adult child: the antagonist or the partner // Amer. J. Psychiat. — 1997. — V. 144. — P. 710–717.
7. Mortley P. Whether you understand your child? Real problems of dialogue // J. Clin. Psychol. — 2002. — V. 4, № 8. — P. 673–691.